

Výuka češtiny rusky či slovansky mluvících studentů v ÚJOP UK, ve SJOP UK v Poděbradech

Publikováno **15. 10. 2005**

Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ). Praha: Akropolis ve spolupráci s Asociací učitelů češtiny jako cizího jazyka, 2003-2005, s. 52.

PHDR. KVĚTA JUDASOVÁ, PODĚBRADY 15.10.2005

Třídní profesorka E1 – třídy ekonomického zaměření, SJOP UK Poděbrady

V posledních letech se v Ústavu jazykové a odborné přípravy UK zvyšuje v porovnání s ostatními cizinci počet zahraničních studentů ze zemí bývalého Sovětského svazu a dalších zemí bývalého socialistického tábora, což jsou převážně studenti mluvící slovanským jazykem.

Ve SJOP UK v Poděbradech se připravují tito studenti na studium na českých vysokých školách, a to na obory technické či matematicky zaměřené, ekonomické a humanitní.

Zatímco v technicky zaměřených a humanitních třídách není vždy dostatečné množství slovansky mluvících studentů k otevření samostatné třídy – a tito studenti tak v tomto případě studují mezi ostatními neslovanskými zahraničními studenty – ekonomicky zaměřených samostatných slovansky mluvících tříd je vždy několik. Ve svém příspěvku budu tedy vycházet z výuky v těchto třídách.

Z devadesáti procent se jedná o studenty mluvící rusky, občas ukrajinsky nebo bělorusky. Další jsou z oblastí bývalého SSSR, mají i svůj vlastní neslovanský jazyk, ve školách ale absolvovali dostatečný počet hodin ruštiny, aby mohli být do rusky mluvících tříd s přehledem zařazeni. Každoročně je i několik studentů z ostatních slovanských států, např. ze Srbska, Bulharska a Makedonie, i ti se ale v ruštině většinou ale zdárně orientují. V dalším textu proto budu pro zjednodušení užívat jen termín „rusky mluvící“ třídy.

Oproti třídám ostatním se zde snížil počet hodin češtiny z původních dvaceti pěti, které jsou závazné v ostatních třídách, na dvacet hodin ve prospěch odborných předmětů. To byl dobrý krok, protože odborné předměty také velmi potřebují a navíc si tím rozšiřují i odbornou zásobu v českém jazyce. Jak tedy jejich studium češtiny ve SJOP UK v Poděbradech probíhá?

Nejprve studenti absolvují úvodní dvoutýdenní audio-orální kurz, kde na bázi základního lexika projdou fonetickou průpravou a získají všeobecný rámcový – byť velmi zjednodušený – přehled o systému české gramatiky.

Vychází se přitom z předpokladu, že si studenti sice nebudou dlouhodobě pamatovat vše, co v těchto několika dnech slyšeli, ale že si tak udělají celkový přehled o jazyce.

Potom následuje jednosemestrální studium základní gramatiky uzavřené semestrální zkouškou. Ve druhém semestru následuje obtížnější gramatika (pasivum, kondicionál, nepřímé otázky, slovesná adjektiva atd.). Souběžně s tím už studenti pracují s odbornými texty a odborným lexikem.

Projďme si nyní v krátkosti jednotlivými komponenty ve výuce češtiny a zmiňme problémy, se kterými se přitom tito studenti nejčastěji setkávají:

FONETIKA:

I když se na první pohled zdá, že je to nemožné, je to právě oblast fonetiky, kde slovansky mluvící studenti mají výrazné problémy. Ne proto, že by nebyli schopni slovo česky foneticky správně vyslovit, ale silně zakořeněný způsob ruské (či jiné slovanské) výslovnosti jim způsobuje po mnoho měsíců trvající „blok“, který dlouho nejsou schopni odstranit, pokud se silně nekoncentrují na výslovnost.

Pokud mluvíme o fonetice, není to vůbec obávané písmenko „ř“, co se jim nejobtížněji vyslovuje. Problémy nečiní většině z nich ani výslovnost v ruštině neexistujícího „h“. (Ponechme stranou studenty mluvící bělorusky a ukrajinsky, neboť podobné problémy s „h“ nemají – viz např. běloruská forma jména „Olga“ – „Volha“.)

Z konsonant zmiňme dále jinou formu znělosti a neznělosti některých hlásek ruských a českých slov, např. „kDo“ v češtině, ale „kTo“ v ruštině apod. To jsou ale odlišnosti spíše okrajové. Konsonanty tedy nejsou hlavním problémem.

Přistupme k základním a mnoho měsíců trvajícím obtížím ve fonetice, k délkám vokálů a akcentům ve slově.

Vokály by měly být zdánlivě snadnou částí české výslovnosti, ale není tomu tak. To, co studentům dělá potíže, nebývá potíž, „NAUČIT SE“ ale spíš nutnost „ODNAUČIT SE“ – způsob výslovnosti vžitý z jejich mateřštiny. Zde jim je příbuznost slovanských jazyků víc na škodu než k užítku.

Týká se to především stálého silného měkkčení „e“ po „de“ „te“ „ne“, na „dě“ „tě“ „ně“, které někdy jde až do výslovnosti „dje“ „tje“ „nje“. Např. „dobrý děň, telefon, něvím“ apod.

Tato měkká výslovnost se ovšem projevuje i při samostatném vyslovování „e” na počátku slova, kde ho v češtině tvrdošíjně čtou jako „je”, např. ve slově „Eva” „Evropa” tedy „Jeva, Jevropa” atd.

Zůstaneme-li v oblasti vokálů, nutno připomenout i velmi málo otevřenou výslovnost vokálů. I když tato „úzká” výslovnost se týká vlastně všech vokálů, neboť jen málo studentů při nich otvírá v dostatečné míře ústa, nejrušivěji působí v mluvené češtině velmi uzavřená výslovnost „e”, která se blíží téměř „i”, či ještě spíše „jie”.

Neméně rušivé je však i „polykání” koncových samohlásek až pouze na jejich náznak, viz:

„škol-(a),„ulic-(e), „měst-(o)”. Pokud je navíc koncová samohláska dlouhá, jako např. v neutrech typu „vyučován-(i), ale hlavně v tvrdých i měkkých adjektivech viz „nov-(y), modern-(i), dochází navíc k jejich krácení. Ztrácí se tak nejen celkově výslovnost daného vokálu, ale slyšitelně se krátí jeho délka a to až na úkor srozumitelnosti.

Délku vokálů jako takovou bychom tak mohli označit za druhý stěžejní problém ruské výslovnosti. A to nejen neustálé krácení všech délek na konci slov, ale naproti tomu protahování délek u krátkých českých vokálů uprostřed slov, viz „skónčit”, „bábička” „především pak u slov delších, např. „propisováčka” podnikátel” ředitelna”, ale i na začátku slov, viz „óběd” „Éva”, „áuto” atd.

Souvisí to především s rozdílně umístěvaným akcentem v ruštině a v češtině.

Ruština je postavena na akcentech, které vůbec nemusí být na počátku slova, zároveň s akcentem protahují rusky mluvící délku vokálu. Začátek slov bývá naproti tomu často bez akcentu a vyslovován nezněle.

Na rozdíl od toho má čeština akcent vždy na první slabice, a to i když se jedná o slabiku s krátkým vokálem. Např. slovo „VYučování” vysloví Čech s akcentem na začátku, kdežto Rus je vysloví jako „vyučoVÁni” s akcentem na dlouhé slabice.

S tím je svázán i problém výslovnosti prepozic a následujícího slova. Zatímco čeština vyslovuje prepozici akcentovaně a v oblasti výslovnosti ji tak vlastně nahlíží jako součást následujícího slova, např. výslovnost „NA stole” „NA začátku”, Rus vysloví „na STÓle” a pokud je dlouhá samohláska až ve druhé slabice slova, přenesení Rus akcent až sem, vysloví tedy „na zaČÁtku”.

Rusky mluvící zpočátku nemá cit pro oddělování akcentu od délky. Pro něj akcent neoddělitelně souvisí s délkou.

Čeština naproti tomu silně rozlišuje mezi akcenty a délkami. Akcent je v češtině silný a je vždy na počátku slova, popřípadě na prepozici před slovem. Délka je ale signifikantní pro mnohá slova a přitom s akcentem vůbec nesouvisí.

Zcela jiný význam má slovo „vir“ a „vír“, „byt“ a „být“, „práva“ „pravá“, „balí“ bály“ „laská“ „láska“, „vál“ „val“ atd.

Důležitost délek v češtině vysvětluji vždy na podobnosti důležitosti délek v Morseově abecedě, která je zcela postavena na jejich změnách, viz známé ... – – – I ucho Čecha má vrozený systém pro rozkódování smyslu slov v oblasti délek v něčem podobný. Čech ještě porozumí slovu se zaměněným akcentem ve slově. Ale nesmí se měnit délka vokálů, pak se stává výslovnost cizince pro Čecha těžko srozumitelnou.

Mí studenti si minulý rok stěžovali, že se s nimi v Praze lidé nechtěli bavit a že jim někdo např. schválně dlouho neodpověděl, když se ho ptali na cestu. „Chtěli tuším :”na naMJÉsti Pálacha” což vyslovili co do délek jako ..- .-.. Čech ovšem má toto ovšem zakódováno jako .-.-

Teprve po třetím opakování jim Čech odpověděl. Studenti to brali jako naschvál. Nevěřili, že české ucho má takový problém rozkódovat řeč cizince jen na základě jiných délek a akcentu. Uvěřili teprve, když k nám do třídy přišla před Vánoci na návštěvu má kamarádka tlumočnice. Studenti se už už viděli doma se svou milovanou rodinou a stýskalo se jim, proto jsme zařadili téma „zvíře v mé rodině” a mé kamarádky se měly v rámci konverzace ptát na denní režim jejího malého pejska. Co štěně dělá, kdy vstává, co jí, co má rádo. A došlo k překvapení pro obě strany. Tato česká tlumočnice pro jazyk anglický a německý jim skoro víc než v polovině případů opravdu nerozuměla. Musela se ptát podruhé, někdy se dokonce musela i po druhém opakování obrátit na mě. Zcela jistě to nedělala schválně. Ona sama z toho byla nešťastná, neboť začala pochybovat o své poslechové schopnosti rozumět cizincům. Přesto nebyl problém na její straně.

zvoleného tématu (oblast běžného denního života) reagovali jinak bystře a správně.

Výsledkem této návštěvy bylo – ovšem kromě toho, že se jinak studentům velmi líbila - přehodnocení dosavadního názoru na výslovnost. Studenti si přestali myslet, že přeháním a jen je přespříliš upozorňuji na něco nepodstatného až směšného. Po vánočních prázdninách sami přišli s malým magnetofonem se vbudovaným mikrofonem a s prosbou, zda bychom si mohli jejich výslovnost nahrávat a vyhodnocovat (což jsem předtím navrhovala).

Shrňme výše řečené.

Asi jsem výslovnosti věnovala velmi dlouho pozornost. Ale je to oblast naprosto stěžejní. Rusky mluvící studenti jsou totiž schopni se při dobré výslovnosti asimilovat mezi české obyvatelstvo

tak, že časem nejsou až na drobné chybičky skoro rozeznatelní od Čecha, snad mluvícího trochu víc měkkou „moravštinou“. Musí ale začít od začátku s dobrou výslovností.

Což znamená kromě výše jmenovaného ovšem i další „dovednost“, musí přestat foneticky rozlišovat tvrdé a měkké i- a -y- v české výslovnosti, což je další typický signál, že jsme se potkali s ruský mluvícím cizincem – .

PO EXKURZU DO OBLASTI FONETIKY SE VRAŤME DO OBLASTI GRAMATICKÉ.

Zde v porovnání s fonetikou nemají tito studenti zdaleka tolik problémů. Jmenujme ale aspoň některé obtíže, s nimiž se setkávají:

První, co musí dokonale zvládnout, je psaní latinkou namísto azbuky. I když díky znalosti angličtiny či jiného světového jazyka latinku ovládají, ještě dlouho zaměňují např. „u“ a „y“, popřípadě „g“ a „d“.

Nyní ale přistupme k jednotlivým částem české gramatiky:

PÁDY:

Funkci pádů a jejich využití chápou bez problémů, musí ale dávat pozor na jiné vazby, i ve frekventovaných výrazech: např. „zeptat se maminky“ s genitivem místo s akuzativem, „poděkovat“ s dativem místo s akuzativem atd. V češtině je dále menší frekvence instrumentálu v porovnání s nominativem – např. u profesí: „je učitel“ místo „je učitelem“.

Často též chodí „do lékaře“ místo „k lékaři“, schovávají se „od deště“ místo „před deštěm“, chodí „na banku“ místo „do banky“ apod. To už jsou ale už spíš jednotlivosti.

Těžké je pro ruský mluvící i přeučit se z vžitých vazeb typu : „vidím JICH“ na české „vidím JE“.

Rovněž ruská forma „ u menja jest“ a nominativ se musí nahradit formou „já mám“ a akuzativ.

Tempo výuky se zpomalí i u gramatiky „mám rád“ + akuzativ, zatímco „rád a sloveso“ výraz „mám“ neuvozuje: je tedy prosté „rád čtu“ a ne „mám rád číst“ či dokonce „mám rád čtu“.To ale není specifika jen ruský mluvících cizinců. Stejně jako další těžkosti.

Zmiňme např. nominativ plurálu maskulin životných, který je v češtině velice složitý.

Stálým „ evergreenem“ je chybné používání správného pádu po jednotlivých číslovkách, tedy jeden student, dva, tři, čtyři studenti, ale pět studentů.

Na počátku dělá ruský mluvícím problém i řazení malých českých slov dopředu do věty – typu „ už jsem se na něj s nimi včera díval“.

Obtížnější částí gramatiky je také stupňování adjektiv a adverbíí. V ruštině se vystačí s výrazem „bolee” a prvním stupněm adjektiva či adverbia a s genitivem „čego”, zatímco v češtině je komparativ spojen s prepozicí „než” a nominativem. Studenti se musí v češtině naučit odlišné formy zakončení -ejší/ější, či-ší, -čí. Navíc se musí vyrovnat s podobnými změnami i pro oblast adverbíí.

Kromě toho třetí stupeň není uvozován slovem „sámjy”, ale studenti si musí osvojit prefix „nej-”, svázaný přímo s adjektivem nebo adverbem v komparativu či superlativu.

Z obtížnější gramatiky nemilují ani posesivní zájmena, která jim v češtině připadají přehnaně komplikovaná. Zpravidla je rádi nahrazují genitivem, např. „kniha kamaráda” místo „kamarádova kniha”. Brání se přijmout fakt, že pokud je v češtině přivlastňováno jen majiteli vyjádřenému jedním slovem, preferuje čeština posesivní adjektivum.

VELKOU ČÁST PROBLÉMŮ MAJÍ NA SVĚDOMÍ SLOVESA. VĚNUJME JIM TEDY TÉŽ POZORNOST.

Slovesa:

Zvládnutí sloves v každé cizí řeči má velké množství úskalí. Zmíňme jen ty nejpodstatnější.

Než začneme s výčtem problémů, je nutno zdůraznit také klady – tedy příbuznost jazyka.

Co je výborné a co značně usnadňuje zvládnutí jazyka, je stejné chápání funkce vidů u sloves. I když se prakticky musí všechny prefixy u sloves či změnu celého kmene sloves naučit, nevádí. Vědí ale citem, kde a jak tato slovesa použít.

Co se týče minulého času, je pro ně obtížné zařazovat pomocné sloveso „být”. Ruské „ja čital” v češtině bez pomocného „jsem” nemůže existovat. Naopak Rusové poté, co se toto naučí, zařazují toto pomocné slovo i u osoby třetí, tedy např. „on je psal”.

Se slovesem „být” jako takovým nejsou ostatně moc kamarádi ani v přítomnosti, neboť v ruštině většinou chybí. Viz typ: „Ja doma. A ty tože?”.

Na rozdíl od toho uplatňují před každým slovesem osobní zájmeno – JÁ čtu knihu, ON píše dopis. Je těžké se naučit, že toto zájmeno osobní se dává jen při vyslovení silného důrazu na zmíněnou osobu, u vět typu: „JÁ mám úkol, ON ho nemá!” Případně u typu „ani-ani”. Nebyl tam ani ON ani JÁ.

Problémem je pro rusky mluvící také samostatnost reflexivního „se” i jeho pořadí ve větě. V češtině je na druhém místě v přítomnosti, na třetím místě v minulém čase a v kondicionálu. Toto odtržení „se” od slovesa a umístění na druhou či v minulém čase a kondicionálu třetí pozici ve větě je pro ně cizí, neboť v ruštině je toto „se” spojeno se slovesem „ja učilsja”.

Opačně je tomu u negace, která se v ruštině píše pro změnu odděleně. „Ja ne čítaju” On ne chočet”, apod.

V oblasti sloves je pro rusky mluvící snad nejvíce obtížné pochopit v praxi reflexivní pasivum. Ruština ho nepoužívá. Není jim jasné, proč Češi tuto formu pasiva v mluvené řeči preferují, když má tolik omezení – nedá se použít pro slovesa se zvrtným „SE”, například „ptát se”, ani pro živý subjekt v aktivní větě, např. „matka obléká DÍTĚ”. Navíc je minimální možnost zařadit do takto vytvořené pasivní věty konstrukci s instrumentálem – typu „tabule se maže STUDENTEM”, kde Čech ovšem automaticky pocítuje při použití instrumentálu opravdu instrument, což ve spojení se slovem student

jistě zní divně.

V ruštině naopak zcela preferují složenou formu pasiva, která je v češtině používána především v psaném jazyce, v mluveném jazyce nejvýš tak v precizním odborném jazyce přednášek apod.

Ruští studenti nadto velmi rádi a často používají instrumentálu pro vyjádření subjektu z aktivní věty. A to nejen u typu již výše zmíněné věty: „Tabule je mazána STUDENTEM”, ale i u zájmen, kde čeština až na výjimky zájmena v instrumentálu do věty se složeným pasivem nezařazuje, např. „dveře byly MNOU otevřeny” zní cize. Zde se v češtině totiž vtírá zařazení instrumentálu ne jako agens děje věty aktivní, ale jen jako vyjádření instrumentu, kterým byla tabule mazána, což je ovšem v dané větě ve spojení s výrazem „MNOU” nesmysl.

Podívejme se na slovesa dále.

V kondicionálu si studenti musí zvyknout, že v ruštině univerzální pomocné slovo „by” je v češtině nahrazeno měnicím se „bych, bys, by, bychom, byste, by”, kde navíc pomocné slovo „by” dostává v češtině i třetí osoba singuláru i plurálu na rozdíl od minulého času, kde třetí osoba singuláru i plurálu pomocné slovo nemá.

Je tedy „byl by rád, byli by rádi”, na rozdíl od „byl rád” byli rádi” v minulém čase.

Stejný problém nastává u českých vět s měnicím se „kdybych, kdybys, kdyby...” a „abych, abys, aby” v závislosti na osobě, na rozdíl od ruského „kogda by” a „štoby”, které má vždy stejnou formu.

Když už jsme takto zabrousili do obtížnější oblasti v práci se slovesy, zastavme se krátce i u faktu, že ruští studenti často v češtině postrádají širší použití přechodníků.

K dobrému zvládnutí gramatiky patří i dobré zvládnutí háčeků a čárek (viz výše).

Je to stálá bolest nejen ruských studentů. Jak už bylo řečeno, ruští studenti zápolí s dědictvím odlišného akcentu a délky hlásek v jejich jazyce. S čárkami proto mívají někteří více potíží i v porovnání s „neslovanskými“ cizinci, kteří se už jednou naučené nemusí přeučovat.

SLOVNÍ ZÁSoba, STYLISTIKA:

Zajímavou oblastí práce s jazykem je slovní zásoba a její použití ve stylistice. Ve svém příspěvku se tímto tématem ale nebudu z časových důvodů více zabývat.

Snad jen lehce na okraj: zde mají ruští studenti značný předstih ve srovnání se studenty z jiných jazykových oblastí. V oblastech běžného použití jazyka mají celkem velkou slovní zásobu, hlavně pasivně mnohemu rozumějí. A další si po krátkém pobytu v českém prostředí domyslí. I aktivně formulují své myšlenky často s velkým rozhledem a s citem pro použití správného výrazu.

Spíš veselým oživením než vážnou obtíží jsou slova, která mají v ruštině opačný význam než v češtině, např.: zápach, což je vůně, život – břicho, ja zabył – zapomněl jsem, krásnyj – červený, mir – svět apod.

KULTURNÍ ZÁZEMÍ

Ne všechno ale studenti překlenou jen studiem jazyka. Aby se zde cítili opravdu volně a jistě, musí rovněž pochopit kulturní a historický rámec země, do které vstupují. Toto rusky mluvící studenti vzhledem k historii posledních padesáti let nemají právě nejlehčí.

I když jim podobnost jazyka pomáhá při zvládnání většiny běžných situací v česky mluvícím prostředí, je zde spíš blok způsobený historicky, co jejich „vstup“ do českého prostředí dělá obtížnějším, a to většinou z české strany. Rok 1968 přetrvává ještě stále především v myslích lidí střední a starší generace jako trauma, které se přenáší i do kontaktu se studenty, kteří si při nejlepší vůli nic z tohoto období nemohou pamatovat. Dokud jim vše tyto Češi svým chováním nenaznačí, ani nemají velký přehled, co se tehdy přesně dělo. Je ovšem pochopitelné, že Češi ještě nezapomněli. Přesto lze chápat i argumenty studentů: „Jak je možné, že se přes minulost Češi ještě nedokázali přenést? To my s Němci komunikujeme bez předsudků, a přitom jsme ztratili ve druhé světové válce mnoho milionů lidí. A přesto jsme rádi, že nám teď ekonomicky jako turisté pomáhají přinést do země peníze“. Nevím, nakolik je toto tvrzení pravda u běžných Rusů. Ani nakolik je dojem z Čechů u mých studentů subjektivní, nicméně se tato jejich otázka opakuje každoročně.

S mladými českými lidmi pak většinou nemají žádné problémy. Přispívá k tomu i jejich vizáž. Jsou se svými často blondatými vlasy a slovanskými obličejí k nerozeznání od svých českých vrstevníků. Zvláště pak tehdy, odloží-li dívky po několika měsících zde své červené květiny či

umně upravené šátky ve formě květiny ve vlasech a nahradí-li špičaté černé a často dost zdobené „ruské“ kozačky za obuv jiného rázu apod.

Vlasy se většině mých studentek změní v průběhu roku také barevně a stříhem. Těžko určit, zda je to změnou místa na mapě či odchodem od rodiny a začátkem samostatného studentského života. Ať tak či tak, stávají se ze žákyněk studentkami i co do oblečení a stylu a velmi jim to sluší.

Všichni tito mladí lidé mají šanci zapojit se bez problémů do českého prostředí a pro vnějšího pozorovatele s ním časem i splynout. Přesto tito mladí lidé nechtějí zcela splynout.

I když už pro okolí po letech splynou s českým prostředím, oni sami cítí ještě dlouho potom rozdíl mezi těmito dvěma světy. Stále se cítí jako příslušníci své vlasti, i s jejími zvyky, tradicemi a cítěním. A to je dobře. To individuální, to národní, co dodává pocit originality a svébytnosti, má zůstat. Naproti tomu to internacionální, co má všechny spojovat, by mělo převládnout ve vzájemných přátelských vztazích a v porozumění jeden druhému.

I tím, že tito studenti u nás vystudují a rozumějí češtině i myšlení našich lidí, se zpětně zase my stáváme bližšími lidem z jejich rodné oblasti. V referencích našich současných i bývalých studentů získávají jiný a osobnější pohled na Čechy. Z pro ně abstraktních lidí z „České republiky“ získáváme tímto způsobem pro ně i lidsky blízkou dimenzi.

Ale i když pomineme všechny aspekty kulturní a obecně lidské, je to ekonomická a politická oblast, kde nám kontakt s ruskými studenty může výrazně pomoci.

Také já osobně jsem vděčná za to, že s těmito studenty můžu být v kontaktu a že je můžu učit česky, protože jsou to mladí lidé, kteří jsou velice zajímaví a citliví. Já je učím „jen“ češtinu, oni mě učí novému pohledu na svět, hlavně novému pohledu na svět rozlehlých rusky mluvících oblastí, a to v tom opravdu dobrém smyslu.

DĚKUJI JIM ZA TO.

A vám všem teď děkuji za pozornost, kterou jste tomuto tématu věnovali.